

RÁCZ JÁNOS

BALATONFÜRED HALFAUNÁJA – II.

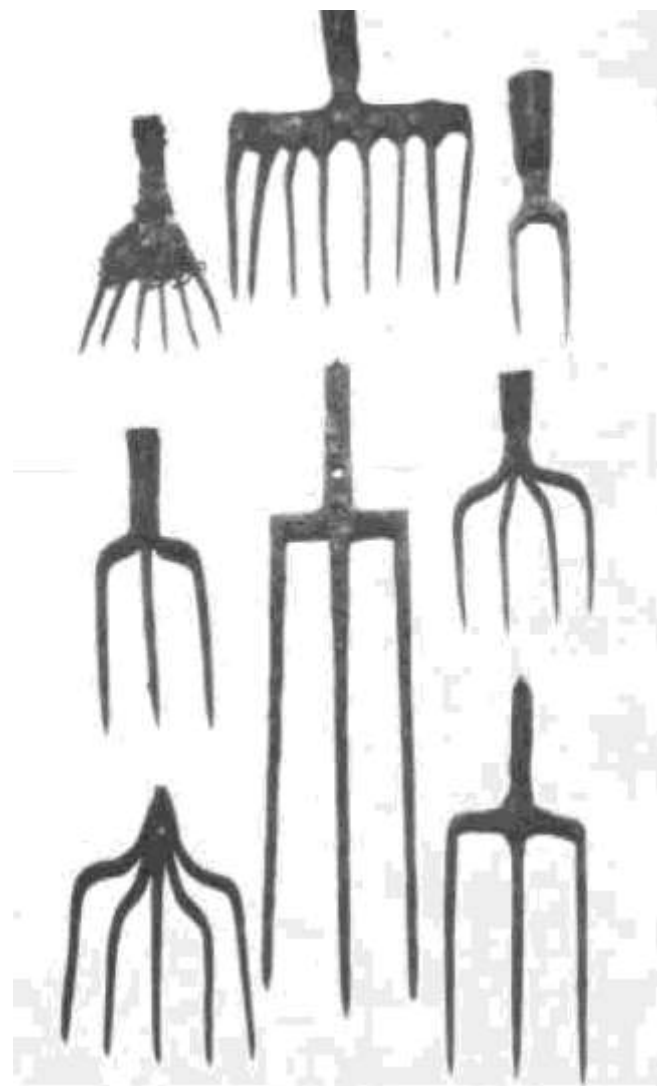
Folytatva az első részt, melyben a füredi Tilesch Nándor (A Balaton halainak népies elnevezése. A Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára, kézirat. Veszprém.) gyűjtötte tájnyelvi halneveket vettük sorba, ebben a fejezetben az *Új Magyar Tájszótár I–IV.* (Bp., 1979–) eddig megjelent köteteknek azokat a halneveit kezdjük tárgyalni, melyek a Balaton-mellék népnyelvében használatosak.

Előtte néhány sorban utalnánk még a halászat évezredek múltjára és fontosságára városunk környékén. A Balaton hatalmas vízfelülete az itt élő régi népek számára védelmet nyújtott, illetve a tó közelsége a megélhetést is biztosította. Egy későrómai színes térkép, a Tabula Peutingeriana Balatont ábrázoló részlete szerint a tó partján a megtelepülés sűrűsége nem volt egyforma. A népsűrűség megoszlásának okát részben földrajzi adottságok magyarázzák, többek között nyilván a halászatra, vízi közlekedésre alkalmas partszakaszok is befolyásolták a települések létrejöttét. Jalsovics Aladár szerint (A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei. Bp., 1878) a rómaiak ismerték Füred ásványvizét, Valéria császárnő (Galerius felesége) is használta erősítő gyógyvizét, és „a vadászattal rokon halászat is kedves mulatságot és szórakozást nyújthatott a császári trónról magányba vonult özvegynek.”

Már az Árpád-házi királyok okleveleiben ismételtelen adományoznak halászati jogokat az egyháznak (pl. a fehérvári örkanonokságnak, a piaristáknak stb.) és a földesuraknak. Régi feljegyzések szerint számottevő jövedelmet jelentett a balatoni halászat. A Balaton melléki községekben – tiltva vagy szabadon – minden ember megpróbálkozott a halászáttal. A többség jól ismerte a halfogás különböző módszereit, értette a mesterséget. A Balaton halállománya valaha igen gazdag volt. A fölösleget a füredi halászok is eladták. Jó borokra is cseréltek halat. Jalsovics azt írja, hogy „A halászok az általuk fel nem használt halat a halkereskedőknek, kiket ők *fischéreknek* neveznek, adják el.” Télen, ha jól befagyott a víz, jégi halászatot, lék halászatot űztek. A halászok csizmájukon jégpatkót viseltek, jégfejszével vágta a lékeket.

A balatoni halászat első írásos emléke 1024-ből származik, ebben azt írják, hogy István király a zalavári monostornak „balatoni halászatot”, azaz

halászati engedélyt adományozott. A magyar honfoglalást követő időszakból már egészen korai levéltári adatok bizonyítják a füredi halászat egykori meglétét. Az 1055-ből való tihanyi alapítólevél későbbi hamisítványa Papsokát, Füredet és Arácsot említi az I. András király által a bencéseknek adományozott birtokok között. Az oklevél szerint a harangozókon kívül Füreden 15 jobbágy, 7 udvarnok és 3 *halász* szolgálta a bencéseket, Arácson pedig 6 jobbágy, 5 szőlőműves és 4 *halász*. (Egyébként már ebben az oklevélben említenek 1055-ben *seku ueieze* 'szék vejsze' néven egy, a tihanyi apátsághoz tartozó birtokdarab halászszejőnek fogalmát, ez a halászszejő a révhez vezető út melletti szakaszra vonatkozott, a Balaton nádasainál. A *seku* itt 'mocsár' jelentésű. A *ueize* 'halfogó rekeszték' szó egyébként gyakori helynevekben.)

Balatoni halászvillák

A veszprémi káptalan 1320. július 21-i oklevelében említik, hogy Kéki Miklós fia Benedek mester, veszprémi kanonok – kéki és füredi birtokok között – egy balatoni halászóhelyet is örökölt. 1386. február 10-én a pécselyi Sándor fia László a füredi Kék birtokban telkeket ruházott át örökös joggal a *Keykyhalazuth* (Kéki halászsút) nevű út mellett. 1396-ban intézett a fehérvári káptalan Zsigmond királyhoz jelentést, melyben szintén említik az Arács birtokról Kék birtokra vezető *Halazo uth* (Halászó út) nevet. A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriumában értékes adatokat őrzött meg kéki és füredi birtokokról. Említi többek között, hogy az uraságnak volt egy halastava, amelynek a bíró köteles volt gondját viselni. 1568-ban pedig összeírás készült a sümegi és a tihanyi várhoz tartozó javokról, a tihanyi várhoz tartozó füredi részirtok jövedelmeit is összeírták. Itt említik a füredi és arácsi jövedelmek sorában, hogy a balatoni halászatból a várkapitánynak tized járt. Tihanyvár birtokainak és tartozékainak 1572. évi úrbéri összeírása szerint is a füredi halászatból a halak tizedik részét a tihanyi várhoz szolgáltatták. Egy másik, a tihanyi apátságnak a tihanyi várhoz tartozó birtokait és jövedelmeit tartalmazó urbárium 1645 körül említi, hogy Füred helységben a balatoni halászat után tartoztak „az úrnak kedveskedni.” A veszprémi káptalan jövedelmei között az alábbi bevételeket tartották számon: 1693. május 22-én 6 süllő, június 19-én szintén 6 süllő, május 29-én 2 kis harcsa, 4 süllő, június 19-én 3 harcsa, 1694. február 18-án pedig 1 kocsi hal. E szerint téli halászatot is űztek Füreden. A XVIII. század elején a földesúri és királyi kisebb haszonvételek közül szömörce hasznosításán, a malmokon, a téglá- és mészégetésén, hamuházon, gubacsszedésén, pálinkafőzésén, a savanyúvízi vásáron, mészárszékeken, kocsmákon és vendégfogadókon kívül a halászat hozott jelentősebb bevételt. Levéltári adatok azt tanúsítják, hogy a veszprémi káptalan 1727 körül nekilátott az úrbéres viszonyok felmérésének és az önálló gazdálkodásnak. A füredi úrbéresek összeírásában olvasható, hogy a káptalan és a többi közbirtokos földesúr alattvalói a Balatont szabadon halászták. Az úrbéresek összeírása és terheik feljegyzése után a püspök 1727. április 17-én a füredi részirtokon élő jobbágyok számára kiadta az urbáriumot, melynek 7. pontja szerint azonban, ha az uraság részéről való lakosok halászni akarnak a Balatonban, minden harmadik halat kötelesek az uraságnak adni. A szolgáló füredieket és szolgálta-tásaikat 1753-ban ismét összeírták, az elkészült

urbárium tartalmazza azt is, hogy a Balatonban való halászat hasznát cenzus fizetése nélkül más közbirtokosokkal és lakosokkal együtt közösen bírták.

Jeladás a halászoknak a tihanyi hegyfokról

Levéltári adatok szerint tehát rendszeresen halászták a Balatont, 1727 előtt a jobbágyoknak szabad halászata volt a helységhez tartozó Balaton vizén, hasonlóan más közbirtokosokhoz. Mint láttuk, akkoriban a balatonfüredi népnek egyrészt halászati joga volt, illetve adó fejében halászhatott, és bérlőként is juthatott halhoz. A Tihanyi Apátság Levéltárában őrzött irat szerint 1821. márciusában a füredi előljárók igazolást adtak ki Polányi István számára arról, hogy egy kocsira való halat vett a Füred helységben lévő halászkóttól, amit késő este a Balaton partján hagyott, és reggelre ellopták. Szintén ebben a levéltárban fennmaradt egy úriszéki ügy, amelyből kitűnik, hogy a füredi halászok abban az időben szintén céhbe tömörülve halászták a Balaton vizét. A halászgazdák között jobbágyok, és nemesek is voltak. Úriszéki iratok szerint 1837-ben öt füredi jobbágy panaszt tett a tihanyi uradalom fiskálisánál, hogy Sipos Bertók János négy ökrével halászhálóikat összeszaggatta. Tanulságos a történet, és sokat megtudhatunk az egykori halászati viszonyokról is az iratokból, a halászgazdák ugyanis panaszt tettek a falusi előljáróságban is, ahol elmondták, hogy Sipos Bertók János „a Savanyó víznél az Tilos rétből etetett, ahol is fentebb említett halászoknak hálójok az bozót végén ki volt terítve.” A vádlott azzal védekezett, hogy szerinte „külömbféle sorsuak álván egy halász céhbe a füredi közös Balaton vizét ön hasznukra halászni, a halászat mesterségéhez legkevesebbet sem értvén, hozzájuk vévén több ízbe nem czehekhez tartozó lakosokat, de még szolgáljokat is elküldvén, halászatjok közbe hálójokat a vízbe megakasztván húzták, vonták s így magok öszve is szaggatták.”

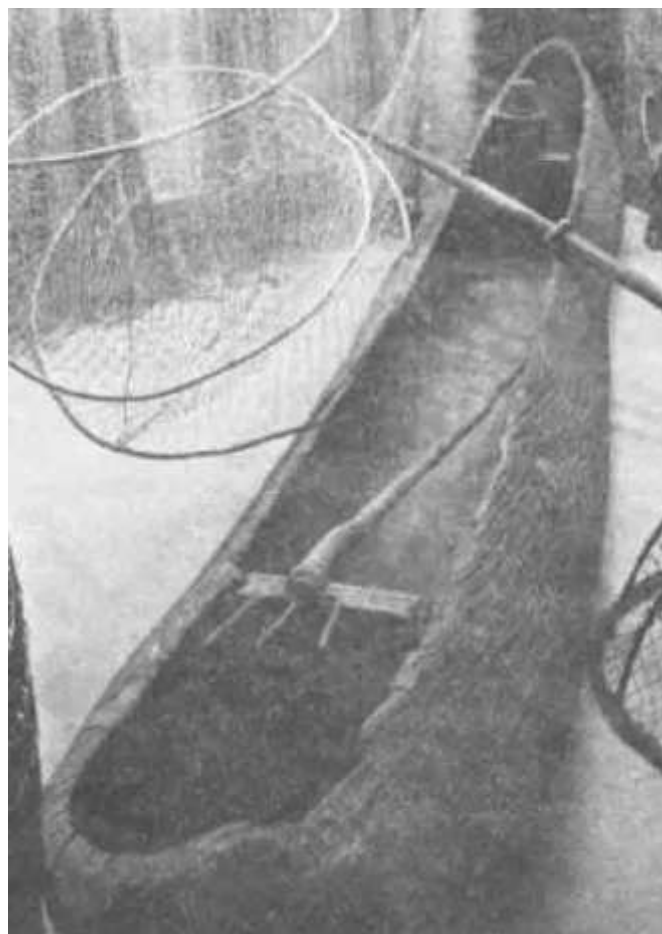
Arács népe szintén halászta a Balatont, levéltári adatok szerint arácsi halászok tanúskodtak kövesdi és csopaki halászok jogai ügyében, tanúként szerepeltek, amikor közöttük a halászat joga miatt a Balaton jegén véres verekedés tört ki. Előfordult, hogy az arácsi halászok bérbe adták a kövesdieknek az arácsi Balaton vizét. Azonban nemcsak a Balatonban volt hal Fűreden, a káptalani földön lévő, Marton Ádám bérelte malomnál, a malomtóban is lehetett halat fogni. A Veszprémi Káptalani Magán Levéltárban őrzött okirat szerint a molnár szerződésébe 1757-ben bele is foglalták, hogy a molnár megkapja „a malom fejnél lévő víz-állást is malom tónak, úgy mindazonáltal, hogy azt az uraság megnagyobbtván és belé hordatván halat, köteles lészen nevezett Marton Ádám a halra és a tóra vigyázni, és midőn az uraság parancsolni fogja, ugyan az uraság számára meg is halászni.”

Téli halászat a Balatonon

Füred és Arács lakossága számára az 1850-es években történt meg a jobbágyrendszer felszámolása. A gyakorlati megvalósítás feltétele először is az volt, hogy az osztatlan tulajdont megszüntessék, arányosítás történjen, aránykulcsban állapodjanak meg. A megegyezés 1856 nyarán jött létre, Balatonfűreden Zala megye cs. és kir. úrbéri törvényszéke előtt a volt földesurak és a nemes és agilis birtokosok a halászati joggal kapcsolatosan megállapodtak abban, hogy „a halászati jognak évi haszonvételei a fent említett kulcs szerint lesznek az illető földesurak, nemes és agilis birtokosok között felosztandók, ugyanezen aránykulcs fog szolgálni a Balaton apadásra vonatkozólag is, azért is a vízzel borított terület ott, ahol a nádas végződik, a térképen is mérnökileg ki fog jelöltetni.” Az arácsi arányosítás ügyében a gróf Esterházyak még később, 1857. tavaszán nyújtották be a keresetlevelet a zalaegerszegi cs. és kir. úrbéri törvényszékre. Az

egyezséget 1869 tavaszán kötötték meg, ennek 6. pontja értelmében „a Balaton vizét halászatra továbbra is a grófi család és a nemesség közösen használja.”

Baltoni bödönhajó

Jankó János adatai a halászat XIX. század végi meglétére utalnak. Az öreghálós és vejszés halászat mellett a jég alatti halászatot is alkalmazták. A vejsze neve *kalicka* vagy *kalica* volt. Közlekedési eszközként a nyílt vízen az egyetlen fatörzsből kivájt *bödönhajót* (bodonhajót) használták, amelyet 1881-re a Komáromból átvett könnyű deszkahajó vagy *lenthajó* váltott fel. A halászóvizek megnevezései szerint a hígvízi halászat helyeit *kerítésnek*, a téli halászatét, a jég alatti halászóhelyeket *vonyónak* nevezték. Fűrednek tizenkét vonyója volt: Diós, Cinegeorr (Fitospartalja), Domján tisztása, Fehérvíz, Nagyfenei dülő eleje, Vörösföldek alja, Fürdő eleje (Fenekalja), Deszkametsző, Kalótyai nádas, Baricska alja, Kőmejed alja, Fürdőház eleje (Savanyóvíz). Később, az 1930-as évektől Füred szerepelt ugyan halárusító helyként, de mint főfoglalkozás, a halászat már nem létezett, a hal mint kiviteli termék, nem szerepelt többé a vásárokon. Füred elsősorban felvevőpiac lett, főleg Tihanyból érkeztek a halárusok. A halat fűzfavé-

kában elhelyezve, fejükön szállították. A nagyobb gazdaházaknak állandó halasasszonya volt, aki rendszeresen, általában hetente hordta hozzájuk a halat. Fillérékért adták árújukat, a konyha közepére leállítva a kosarat kedvükre válogathattak belőle a háziak. A füredi piac állandó vásárlóközönségét nyaranta az üdülők is növelték. Balatonfürednek négy vására volt. Tavaszi és nyári időszakban reggel 6 órától este hét óráig tartott, őszi és téli időszakban reggel 7 óra és délután 5 óra között volt nyitva. A helypénzt Füreden a község önkormányzata határozta meg, pl. egy kosár halért 6 fillért, egy láda halért 20 fillért, egy kocsi halért 60 fillért kellett befizetni.

A halászati módszerek és eszközök átvétele a Balatonon is tetten érhető. Jankó szerint a Dunamelléki kölcsönzések forrását Balatonfüreden, Tihanyban és Kenesén jelölték meg. „Balaton-Füreden ugyanis meg lehetett állapítani, hogy az utolsó bodonhajó 1881-ben pusztult el; a bodonhajók kipusztulásával a deszka- vagy lenthajók kerültek forgalomba s ezeket Komáromból hozták, a hol előbb a velök való bánást megtanulták. Mindezt megerősítették a tihanyi halászok is. Ezt erősíti meg Herman is, ki szintén mondja, hogy a tihanyiaknak ma komáromi hajóik vannak. A kenesei halászok szerint a komáromi deszkahajót Kenesén hozták először a Balatonra és pedig a hetvenes évek elején, csak utánuk vettek a fürediek és tihanyiak lenthajókat s a keneseiek ez adatait még a boglári és lellei halászok is megtudták erősíteni, mert azt mondták, hogy abban az időben a bodonhajó Keszthelytől Kövesdig mindenütt megvolt s csak onnan Keneséig használták a komáromi deszkahajókat.” Balatonfüreden is társaságba tömörülve halásztak, Jankó szerint „Balaton-Füreden p. o. azt felelték, hogy ott czéh nem volt, hanem volt egy kompánia, a Rókaé; a czéhház a gazda háza (Róka uramé) volt, articulus a gazda parancsa volt, mert övé volt a háló s ő fizette az árendát.” A XX. században számottevő halászattal a füredi lakosság már nem foglalkozott, a tevékenység a szigonyos orvhalászokhoz kapcsolódott, akik első sorban íváskor dézsmálták a csapatokba verődött, kába halállományt.

A régebbi adatokat átnézve azonban nem csoda tehát, hogy a balatoni halvilágot Füreden jól ismerték, és annak fajait számos népnyelvi elnevezéssel számon is tartották.

kosorrú ponty J. *Cyprinus carpio*. N. ÚMTsz.: nagy testű, fekete színű, tompa orrú pontyfajta’.

Balatonmelléki elnevezés. Mint Jankó János írta (A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.), a pontyok között „a balatoni ember megkülönbözteti a nádhegyi pontyot..., és a kosorrú pontyot, mely nagyobb, fekete és tompább orrú”.

Tőponty

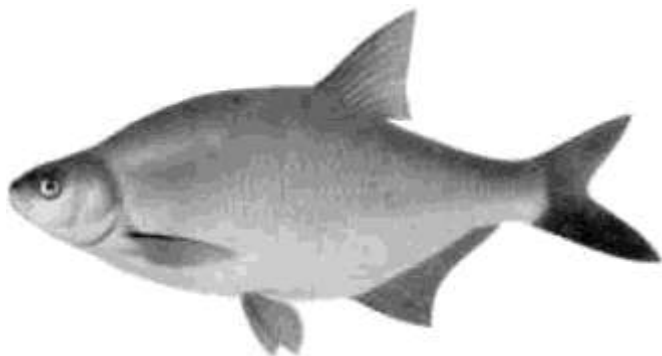
sigér J. *Perca fluviatilis*. A sügér terminus tájnyelvi alakváltozata vidékünkön. Maga a *sügér* szó igen régi nyelvünkben, a magyar írásbeliség egészen korai emlékeiből már adatható; R. 1435 k.: *siger* (Soproni Szójegyzék), 1500 k.: *sigher* (Temesvári Glosszák), 1544: *swger, siger*, 1548: *swger*, 1553: ua. (Oklsz.), 1590: *siger* (SzikszF.), 1605: *syger* (Oklsz.), 1655: *sigér* (Apáczai Csere János: Enc.), 1673: ua. (Com:Jan.34), ezután szinte minden szótárban, szakmunkában szerepel. Alakváltozatai a tájszótárakban és a népnyelv egyéb forrásaiban is gyakoriak; Nyr. 13: *sigér, sügér, súdeér* | MTsz.: *sigér* (Balaton), ua. és *siger* (Baranya m. Csuzsa), *sigér* (Tokaj), *singér* (Karád), *súdeér* (Tisza m.), *sügre* (Nógrád m. Lázi) | Édes: *sigér* (Balaton-felvidék) | NéprKözl.: *singér* (Lónya) | Gyurkó: *süger, sügre* (Marosvásárhely) ‘ua.’.

Ismeretlen eredetű halnevünk. Származásának finnugor magyarázata (NyK. 2: Hunfalvy, Ethn. 4: Munkácsi) nem állja meg a helyét. Beke (Nyr. 61) csuvas eredetet föltételez, illetve a kalmük *sörgö* ‘ua.’ halmnévvel veti össze (Hal. 33). A magyar halnevet átvette a kárpátukrán: *singig, süger*, a román: *sugăr* (Szék, Kolozs m.) és a szlovák is: *šiger, šuder* ‘ua.’.

homokkűsz J. halfajta (ÚMTsz. 2). N. Jankó János adata; a parti sekély, fövényes vízben tartózkodó kűsz neve.

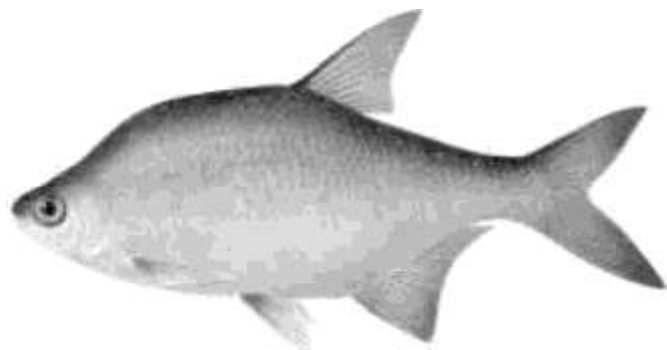
áldozókeszeg J. *Abramis brama*. N. ÚMTsz. 1:191: *áldozókeszeg* ‘áldozócsütörtök táján ívó dévérkeszeg’ (Balaton-mellék) | Lóczy: *áldozócsütörtöki keszeg* ‘ua.’ | Jankó: *áldozókeszeg*. A dévérkeszegnek ez a balatoni elnevezése hasonlatos a többi, az ívás ideje szerinti nevéhez; vö: *fahegykeszeg, úrnapi, szentgyörgyi* stb. –*keszeg*,

valamint a *Mátyáscsuka*, *márciusi csuka* stb. nevek. **püncösdi keszeg** J. *Abramis brama*. R. 1887: *püncösdi keszeg* 'ua.' (HalK.). N. ÚMTsz. és MTsz.: ua. 'dévér' (Balaton-mellék) | Jankó: *püncösdi keszeg* 'ua.' (uo.). Ugyanilyen a névadási szemlélet háttere, a balatoni halászok az ívás ideje alapján nevezik így a dévért. **Mátyáscsuka** J. Mátyás-nap, azaz február 24-e táján fogott csuka. N. ÚMTsz.: „Tavasszal, Mátyás napján már fogták az ú.n. Mátyáscsukát, mert akkor volt az ívásuk”.

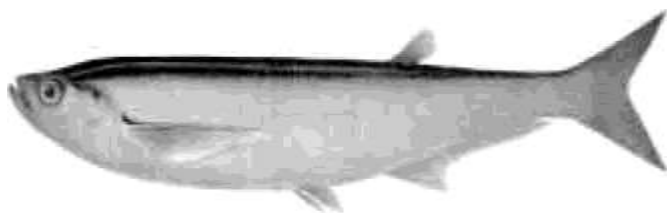
Dévérkeszeg

babotás keszeg J. *Blicca argyroleuca*. Ez az elnevezése a fekete bőrszemölcsökkel tarkázott ezüstös balinnak a *babókás*, *babos* 'pettyes, foltos' jelentésű szóból képzett.

Ezüstös balin

gardaküsz J. közepes nagyságú szélhajtó küsz, *Alburnus alburnus*. A magyar összetételben két hálnév szerepel, az előtag a gardát jelöli, a pontyfélék családjának egyik legjellegzetesebb alakú halát. Teste megnyúlt, két oldalt lapított, háta egyenes, hasa ellenben erősen ívelt. Hasonlít hozzá a küsz, ez magyarázza az összetett terminust.

Garda

gilisztás keszeg J. *Scardinius erythrophthalmus*. R. 1838: *gelesztás keszeg* (Tsz.). N. ÚMTsz.: ua. (Keszthely) | HalK.: *gaisztás keszeg* 'pirosszemű kele' (Tápé), *gelesztás keszeg* 'ua.' (Szeged).

hosszúkeszeg J. *Pelecus cultratus*. N. ÚMTsz.: ua. (Fonyód) | SzegSz.: ua. 'keszegféle' | MTsz.: ua. 'garda' (Szeged) | Bálint: *Hosszú keszeg* (uo.). Nyilván a garda nyújtott formájára utaló, alakfestő név.

pirka J. *Scardinius erythrophthalmus*. R. 1838: *piroska* (Tsz.), 1884: ua. (Nyr. 13), 1887: *piroskakeszeg* (HalK.). N. Unger: *pirka* 'ua.' (Balaton) | MTsz.: *piroska* '*Leuciscus rutilus*' (Tolna), *piroslókeszeg* '*Scardinius erythrophthalmus*' (Szeged) | Kovács: *piroskeszeg* 'ua.' (Szigetköz), | SzegSz.: *piroskakeszeg* 'ua.' | Dankó: *piroska* 'ua.' (Bodrogköz). Színre, a piros uszonyokra utaló elnevezés, összetartozik az alábbival.

pirosszárnyú hal J. *Scardinius erythrophthalmus*. N. ÚMTsz.: *pirosszárnyú hal*, *pirosszárnyú keszeg* | Jankó: 'ua.' (Tihany) | HalK.: *pirosszárnyú koncér* 'ua.' (Balaton), *pirosszárnyú ponty* '*Leuciscus rutilus*' | Kovács: *pirosszárnyú keszeg* 'ua.' (Szigetköz) | Unger: *pirosszárnyú göndér* '*Scardinius erythrophthalmus*' (Sió torkolata és e folyó mentén). Régtől adatolható a magyar írásbeliségben; R. 1801: ua. '*Cyprinus rutilus*' (Földi), 1830: ua. (Reisinger), 1840: *piros szárnyu keszeg* 'ua.' (Szirmay), 1846: ua. (ÁM.), 1865: *piros keszeg* 'ua.' (Hunfalvy), 1868: *pirosszárnyú keszeg* (Kriesch), 1884: *pirosszárnyú koncér* '*Scardinius erythrophthalmus*' (Nyr. 13).

A *Scardinius erythrophthalmus*-t gyakran illetik a megtévesztő *pirosszemű kele* elnevezéssel, holott szemgyűrűje aranyárga, esetleg narancsvörös. A hátúszója és a farokúszója azonban vörhenyes árnyalatú, innen ered nevében a pirosszárnyú, vörösszárnyú jelző. Ezt a magyar halnevet is átvette a kárpátukrán; vö. *pirosszárno keszeg* 'ua.'

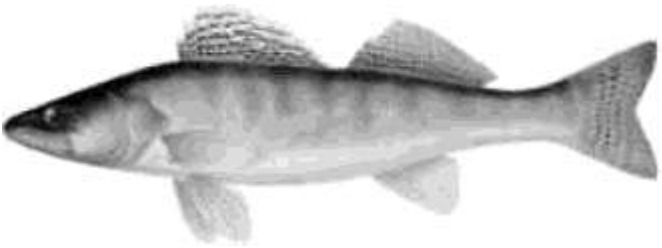
pirosszemű hal J. *Scardinius erythrophthalmus*. N. Jankó: *pirosszemű hal*, *vörösszemű hal* 'ua.' (Balaton) | Gyurkó: *pirosszemű* 'ua.' (Erdély), *veresszemű hal* 'ua.' (Székelyföld). R. 1863: *pirosszemű* (Kornhuber), 1877: *pirosszemű keszeg* (Pap), 1887: ua. (HalK.). A *Rutilus rutilus* (melyet vörösszárnyú keszegnek hívtak) úszói nem vörösek, hanem sárgák, szemei viszont pirosak. Így inkább erre illik ez a hálnév. A magyar tudományos névadás zavaró hibája volt, és csak 1955-től az 19909-54 Magyar Szabvány tért el ettől, és he-

lyesen a kelét *vörösszárnyú keszegnek*, a koncert pedig (közismert népies nevén) *bodorkának* nevezte el.

Veresszárnyú koncér

harcsasüllő J. *Lucioperca sandra*. N. ÚMTsz.: *hartsa süllő* 'közepes nagyságú fogassüllő'. Két halfajta nevét is tartalmazó kompozitum.

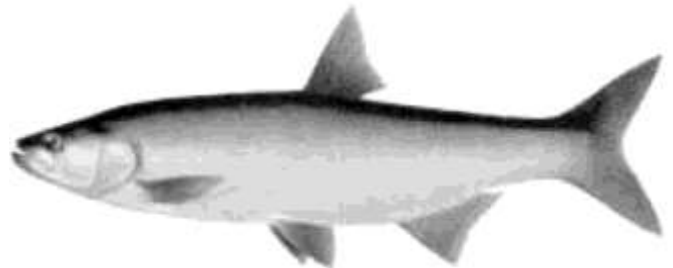
Fogassüllő

harcsakölyök J. *Silurus glanis*. N. ÚMTsz.: *harcsakölyök* (Keszthely). A fiatal harcsa különböző elnevezései más vidékeken: ÚMTsz.: *harcsakupré* (Közép-Tisza-vid.), *harcsapundra* (Bodrogköz, Tokaj, Viss, Közép-Tisza-vid.) 'fiatal harcsa', *harcsafityak* (Közép-Tisza-vid.) 'fiatal harcsa' | ÚMTsz. és SzlavSz.: *harcsafi* 'ua.', *harcsa* 'Silurus glanis' | OrmSz.: *halcsa* 'ua.' | MTsz.: ua. (Tokaj) 'ifjú leső-harcsa' | Gyurkó: *harcsapur-dé* 'harcsaivadék'. Ilyen név az **őnborjú** is a Balatonnál. J. *Aspius aspius*. N. ÚMTsz.: *őn borju* 'fiatal ragadozó őn'.

Egyéves harcsaivadék

csereőn J. *Aspius rapax*. N. ÚMTsz. 1:798: ua. 'vörhenyes színű ragadozó hal, *Aspius rapax*' (Keszthely). Talán színváltozatra vonatkozik ez a név. Unger Emil utal Vutskits följegyzésére, és a Balatonnál használatosnak tartja a balinnak ezt a nevét.

Ragadozó őn (balin)

paptetű J. *Gymnocephalus cernuus*. N. ÚMTsz., Kovács: *paptető*, *paptetű* (Szigetköz): „paptetű, mer a bőribe rossfirgek furgyák be magukat, s ettű ojan feketín pöttögetett lesz” | Szilády: *pap*, *pópa* 'botos kölönte' (Szolnok-Doboka m.) | Nyr. 28: *paptetű* 'süger' (Szekszárd) | Hal. 33: ua. 'Acerina cernua' (Győr). R. 1794: *pap-tetű* 'süger' (Grossinger), 1884: *paptetű* 'Acerina cernua' (Nyr. 13). Igen régről adatható népi halnév, a Balatonnál a durbincot hívják így. Hasonló a német *Pfaffenlaus* 'ua.' is. Szintén ennek a kellemetlen kis halnak a népnyelvi neve a Balatonnál a **pinahal** J. *Acerina cernua* és *Acerina schraetzer*. N. ÚMTsz.: ua. és *pinavágó*, *pinavágóhal* (Balatonmellék) | Jankó: *picsavágóhal* 'ua.' (Balatonfőka-jár) | Ethn.1954: ua. 'póc' (Nagyhalász) | MTsz.: *penavágó* 'Acerina cernua' (Székelyföld), *pinavágó* (Tiszaföldvár) | Bálint: *picsavágó* 'Cobitis taenia' (Szeged). R. 1887: ua. 'Cobitis taenia' (HalK.). A *vágó* jelzőt a kopoltyúfedő fölemezen található tüskékről kapta a hal. Átvette a kárpátukrán is; vö. *pisovaga*, *picsovaga* 'Noemachilus barbatulus'. Számos más halnév is keletkezett hasonló névadási szemlélettel, pl. *pinafésű*, *-reszelő*, *-fedél* stb. N. MTsz.: *pinafésű* (Jász-Nagykún-Szolnok m., Kenderes, Kisújszállás), *pinarágó* (Fehér m., Velence, Szatmár), *pinareszelő* (Berettyóújfalu) 'Acerina cernua', *pinafedél* (Bódva mell.) 'Abramis brama', *pinanyaló* 'Cobitis taenia' (Szatmár m., Nagydobrony). A *pinafedél* a dévér lapos, széles alakjára utal, a többi elnevezés szemléleti háttere pedig a vágócsík, illetve a vágódurbinc úszóinak tüskés, hegyes, rendkívül szúrós volta, a népi humor találó elnevezései. A

kárpátukrán *pinorago* ‘Noemacheilus barbatulus’ a magyarból való átvétel.

dörgencs J. *Acerina cernua*. A durbincs népi nyelvi neve a Balaton-melléken. Ugyanez a *dörgencs* fordul elő számos helyen (Kisdörgicse, Adony, Bogyiszló, Bölcske, Szekszárd, Kopács, Majosháza, Szamos vid., Tolna). Ugyanakkor számos más alakváltozata használatos további vidékeken; vö. ÚMTsz.: *dürge* ‘tüskeshátú kis eleven hal’ (Kalocsa), *görgécse* (Sárazsádan, Viss), *dirgincs* (Báta), *dörgincs* (Csicsó), *dörgöncs* (Vága, Martos), *dürgencs* (Bogya, Velencei tó vid., Szekszárd, Tisza f.vid., Alpár, Tiszakécske, Kalocsa, Kecske-mét vid.), *dürgencset* (Sárköz, Tolna m.), *dürgencsöt* (Szentés), *dürgencs*, *dürgencshal* (Szekszárd), *dörgécs* (Esztergom), *dörgics* (Szegehalom), *dörgöcs* (Érsekújvár) mind ‘*Acerina cernua*’ | HalK.: *dörgicse* ‘*Acerina cernua*’ (Pinyéd), *dörgöcse* (Kopácsi), *dörgécse* (Győr vid.) ‘ua.’ | Szilády: *dirgecs* (Tolna) | Kovács: *dörgécse*, *dörgics*, *dörgencs*, *dürgencs* (Szigetköz) ‘*Perca fluviatilis*’.

Széles durbincs

Igen régről adatolható a magyar írásbeliségben, a legkorábbi előfordulásai: R. 1500 k.: *dergecz* (TESz.), 1544: *dörgecz* (OkISz.), 1622: *dörgécse* HalK., majd kimutatható ezután a legtöbb halrajzi, néprajzi munkában és szépirodalmi művekben, általában a durbincs, illetve a sügér neveként. A Szigetközben mondják róla (Kovács): „tüskis szárnyaivá, sörényivel odadörgüll a nagyobb halaknak, megszúrja őket, így békibe hagyják”. Talán ezért hívják ott dörgencsnek.

Biztosan összefügg a *durbancs* ‘kis kövér, tömzsi’, *durbancsos* ‘erős, kövér’, *dürgencs* ‘kicsi, csekély’, *dörgécs* ‘vézna kisgyermek vagy állat’ szavakkal. Tájszavakról lévén szó, lehetetlen megállapítani, hogy a felsorolt szavak, vagy pedig a halmnév-e a régebbi. Mindenesetre nem szláv jöve-

vényszó, mint Munkácsi állítja (Ethn. 4). Ugyanis csak a szerbhorvátból mutatható ki ez a halmnév; vö. szh. *grgac*, *grgecs*, *grges*, horvát *grgeča*, *grgeč* ‘sügér’, így ott ez biztosan a magyarból való.

Természetesen a *Dörgicse* (község Veszprém megyében) helynév ebből a halmnévből származik, a dörgicsei halászok gazdag balatoni zsákmányairól több korabeli forrás is hírt ad. Az esztergomi érsek, Oláh Miklós, az öt Dörgicse kuszosa a XVI. században feljegyezte (Hungaria), hogy „A Balaton taván innen az erdő lábánál van Váson vára, ezzel szomszédos az én *Dergicse* váram öt falujával, melynek lakói, amint azt nekem vicariusom mondotta, a Balatonból gyakran egyetlen húzásra hús kocsira való különféle fajta halat fognak ki.”

A rövidítések jegyzéke

- ÁM. = Háromnyelvű fejtő állatnév műszótár. Pest, 1846.
- Bálint = Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. (a Móra Ferenc Múzeum évk.) 1974–1975.
- Com:Jan. = Comenii Joh. Amos: Janua lingua latinae reserata aurea. Kolozsvár, 1673.
- Dankó = Dankó I.: Bodrogekői halászműszótár. A miskolci H. O. Múzeum évkönyve. XI:449–491.
- Ethn. = Ethnographia. Bp., 1890–.
- Édes = Édes Jenő: A Balatonfelvidéki népi nyelv. Bp., 1907.
- Földi = Földi János: Természeti história. Pozson, 1801.
- Grossinger = Grossinger, J. B.: Universa historia physica regni Hungariae. Posonii, 1794.
- Gyurkó = Gyurkó István: Édesvízi halaink. Bukarest, 1972.
- Hal. = Halászat. Bp., 1932–.
- HalK. = Herman Ottó: A magyar halászat könyve I–II. Bp., 1887.
- Hunfalvy = Hunfalvy János: A magyar birodalom III. Pest, 1865.
- Jankó = Jankó János: A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bp., 1902.
- Kornhuber = Kornhuber, G. A.: Bemerkungen über Vorkommen der Fische um Pressburg. Korrespondenzblatt des Vereins für Naturkunde zu Pressburg, 12. 1863.
- Kovács = Kovács Antal: A halászat szakszókincse a Felső-Szigetközben. Bp., 1987.
- Kriesch = Kriesch János: Halaink és haltenyésztésünk. Pest, 1868.
- Lóczy = Lóczy Lajos: A Balaton. Bp., 1921.
- MTsz. = Magyar Tájsszótár I–II. Bp., 1893–1901.
- NéprKözl. = Néprajzi Közlemények. Bp., 1956–.
- NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. Pest, 1862–.
- Nyr. = Magyar Nyelvőr. Bp., 1872–.
- OkISz. = Magyar Oklevél-szótár. Bp., 1902.
- OrmSz. = Kiss Géza: Ormánysági Szótár. Bp., 1952.
- Pap = Pap János: Hüüllök, kétélűek, halak. Bp., 1877.
- Reisinger = Reisinger, R. J.: Specimen ichthyologiae. Buda, 1830.
- SzegSz. = Bálint Sándor: Szegedi Szótár I–II. Bp., 1957.
- SzikszF. = Szikszai Fabricius Balázs: Nomenclatura. Debrecen, 1590.
- Szilády = Szilády Zoltán: A magyar népi nyelv állatnevei. Temesvár, 1907.
- Szirmay = Szirmay András: Pisces aquarium Hungariae. Vindobonae, 1840.
- SzlavSz. = Penavin Olga: Szlavóniai szótár I–III. Újvidék, 1967–1978.
- Tsz. = Magyar Tájsszótár. Buda, 1838.
- Unger = Unger Emil: Magyar édesvízi halhatározó. Bp., 1919.